

KESZEG VILMOS

A MEZŐSÉGI DETREHEMTELEP NÉPI GYÓGYÁSZATA

A közösség, amelynek népi gyógyászati tudásanyagát vizsgálom, egy mezőségi falu, Detrehemtelep. Viszonylag fiatal, 80 éves, román és magyar lakosságú település. Magyar lakóinak zöme a környék falvaiból (Felsődetrehem, Egerbegy, Nagycsán, Örke) és a Komárom megyei Marcellházáról telepedett be. Reformátusok, csak elenyésző számban más felekezetűek. Valamennyien földműveléssel foglalkoztak.

A falu a Mócs–Aranyosgyéres útvonaltól 1 km-re, az utóbbi várostól 11 km-re fekszik. Nyitottabbá a felszabadulás után vált: a férfiak nagy része munkahelyére ingázik, a nők a háztáji termékeket a városban értékesítik, az iskolások jelenleg a IV. osztály elvégzése után Aranyosgyéresre járnak. A sok helyről egybegyűlt lakosság tudása az évtizedek folyamán egységes lett, jórészt a tájegységhez is alkalmazkodott. Sajátos helyi jegyeit a környék falvaiban végzett gyűjtés után, összehasonlítással lehetne kimutatni.

Körülbelül 150 betegség gyógyítását kérdeztem ki a következő csoportosítással: szerelem, terhesség, szülés, gyermekágy, kisgyermekgondozás, érzékszervek betegsége, ideg-, légző-, emésztőrendszeri zavarok, baleset, kozmetika, sajátos esetek, halál. Az adatközlők egy bizonyos „általános ismeret”-en túl, amelyben minden falusi ember járatos, elsősorban azokról a betegségekről tudnak beszélni, amelyeken ők vagy a család tagjai átestek. A faluban 112 betegsége vonatkozó ismeretet jegyeztem le. A betegségismeret eleme egyrészt a betegség oka, másrészt a tünete, leírása. Mindkettő sokszor naiv, képszerű magyarázat.

A betegség

A reális okok mellett több betegség oka népi világgépre utal (zárójelben az adatközlő sorszámával).

Hájjog: „Benne van a fajtánkbo, hogy öreg korunkra hájjog lesz szemünkre” (18).

Fogfájás: „A fogba valami nyüvecskék vannak bejül, amik rágják. Nem szeretik a keserűt” (3).

Vérszegénység: „Nem elég a vér, ezé fázok. Kihültek az idegek, a vér nem tudja felmelegíteni. Ha fázékony vagy, nem elég a vér” (18).

Foltos arc: „Ha szembepisil a varasbéka, fótosan maradsz” (3).

Falat: „Egy kicsi pattanás, akko lesz, ha az utolsó falatot odaaadad valakinek s sajnálod” (4).

Hosszú öregkor: „Az Isten má annyi embert teremtett, hogy azt se tudja, mi csináljon velük” (18).

Halál: „Igen sok levegőt esznek az emberek, azért fordulnak fe* ojan hama” (18).

Általában: „Régebb nem vótak betegek. Az ember dógozott is, de pihent is. Az embernek a szerkezetje, a teste nem pihen. Azé van annyi beteg” (9). „Mai demult nu era cancerul, oamenii mureau, nu știa de ce” (30).¹

Több esetben tiltott cselekvés elvégzése okozza a betegséget.

* A hosszú *a* és *e* hangot nyomdatechnikai okok miatt rövid *a* és *e* betűvel jelöljük.

Zabola: „Zabolás lesz a gyermek, hogyha kicsi madarat fog a kezibe” (13).

Sümölcs: „A sümölcs úgy lesz, hogyha ujja számolad a csillagokat” (13).

Az okot, okozót ismerve, a betegség sokszor megelőzhető. A tiltások magyarázata gyakran elhomályosult.

Fejfájás: „Miko az évbe legelőssző dörög, ott abba a hejbe, ahol meghallad, fevesze egy követ a földró, megdörzsöled a fejed, a követ visszatesszed. Nem fog fájni a fejed abba az évbe” (7).

Szívműködési zavarokat okoz a hársfatea (15).

Gyomorfájást idéz elő a keményhajú alma (16).

Felfűvódást okoz a körte (16).

Fogamzásgátlás: egy pohár pálinkát kell meginnia a nőnek közösülés előtt.

Anyajegy: „Ha terhes asszony egy fa alatt áll, s egy gyümölcs reáesik, ojan jegy lesz a gyermekén, amijen gyümölcs ráesett” (25). „Nem szabad a zsebibe semmit tenni, me anyajegy marad a babán. Nekem is mondták, de mégis hattam valamit a zsebembe. Enikőnek is van anyajegy” (16). (Ue. 3.)

Torz gyermek: A terhes asszony „nem szabad megcsodáljon csúfat, ojan lesz a gyermeke” (3).

Elvetelés: A terhes nő „ha meglát valamit, egyék belőle, me ellesz a baba” (16).

Anyatej elapadása: „Ha ráülsz egy szoptató asszony ágyára, eviszed a tejit” (3). (Ue. 13.)

Némóság: „Kicsi gyermekek mikor nem beszélnek, ne fogják meg egymás kezét, némák lesznek” (3). „Két kicsi gyermeket nem szabad egymás mellé fektetni, nem tanulnak meg beszélni” (13).

Igézés: „A gyermekre valami pirosat kell tenni, hogy ne igézzék meg” (13).

Alacsony növés: „A gyermeket nem szabad átlépni, nem nő többet” (7).

Tolvaj: „A gyermeknek egyéves koráig nem szabad levágni a haját, tolvaj lesz” (13).

Fogatlanság: „A gyermek nem szabad nézze magát a tükörbe, me nem lesz foga” (7).

Álmatlanság: „Miko itt vót először Ráki néni, miko ment e, mind keresett vagy két száll cernát a ruhájábo. »Haggyak álmat nekik.« Hogy ne vigye e a gyermek álmát. Aztán amég kimentem, egy darab kötőt dugatt a párnájo alá” (13). „Felkerese egy beteg asszonyt. Ha nem törli ki a tálat, amibe vitted az ételt, ha nem töröli ki, ehozad a gyermek álmát” (3).

Szent Antal tüze: „Akinek piros vót az orcájo, azt mondták, Szent Antal tüze érte” (7).

Kopaszág: „A haját e ke égetni. Ha kidobad s eviszi a szél vagy a madár, s bérakja a fészkebe, kihull a hajad” (3).

Halál: „A kocsit nem szabad rengetni, miko nincs benne a gyermek. Azt mondják: Nu-i bin'e.² Hívja a következőt” (13). „A tekenyőt, amibe fürdik a gyermek, nem szabad másra használni. Ne mosdjék benne más, nem szabad mosni, külsönadni. Rosszat jelent. Vagy meghal a

gyermek” (3). „Ha két gyermek összeveri a fejit, egy anyjuk lesz” (3, 25). „Ha a leány félmezítláb jár, meghal az anyja” (25). „Miko kakáltunk, egy karnyi távolság kellett legyünk köztünk, me ha nem, meghalt volna a szülőnk. Így tanítottak az öregek” (9).

Visszajáró halott: „Miko viszik ki a halottat, egy cserépfazakat vagy díszet vagy akármilyen cserepet etörnek az udvaran” (3). „Gajjat dobnak a sírra, hogy ne járjon vissza a halott” (3). A szemfedőből szakított darabot temetés után elégetik (3, 7, 25).

A betegség távoltartása céljából bizonyos esetekben amulettet hordoznak.

Igézés: „A gyárbo van egy ember, azt könnyen megigízik. Mindig van nálla gyufa, vet szenesvizet magának. A mulko is ide előre középre vót akasztva egy tőtőtoll, azt mondta, hogy ne igézzik meg” (9).

Rontás: A „tisztátolan” rontása ellen a kisgyermek mellé vagy feje alá Bibliát (3, 9, 16), énekeskönyvet (16), fésűt (9), ollót (9), seprűt (13), kést (13, 16), villát (13) kell tenni.

A gyógyításhoz nélkülözhetetlen a betegség okának ismerete. Ezért alkalmazzák az ónöntést: „Háromszor, egymás után három nap ecce-ecce vetnek ónt. Egy kalánbo megolvasztatták az ónt, egy rostát tettek a beteg feje felé, beléje egy tánygyért, vízze, ebbe öntötték az ónt. Az ónbó kialakult az, amitő megijedt, kutya vagy kakas” (15). (Ue. 4.)

A betegség felismerése szintén jelértelmezés; természetes jelekből, szimptomákból következtetnek rá. Ilyenek a köhögés, láz (hülés), a nyelv hegyén megjelenő *falat*, a szemhéj megduzzadása (*árpa*), foltos kiütés (*himlő*), fejfájás (*igézés*). Egyik adatközlő szerint az ásitás a betegség kezdetének és a gyógyulásnak egyaránt jele. Itt kell megemlíteni a halál előjeleit. A halál esetében jelölt–jel között nem beszélhetünk ok-okozati összefüggésről, a kapcsolat elhomályosult vagy konvencionális. Halált jelöl a hullócsillag (általánosan ismert), bagolyhuhogás (általános), kukorékoló tyúk) (7), az *orgonáló* (9, 15), tűzhelyet kaparó (9), ablakon benéző (9) kutya, álomban disznón lovaglás (3), mész (3), foghúzás (3, 15, 21), összedőlő ház, repedő fal, hulló vakolat (21). „Ha a halottnak a szeme nyitva van, evisz valakit a rokonságbó” (9).

A betegség leírása általában plasztikus magyarázat.

Érelmeszesedés: „Az erek megromolnak, mind a mész, ojan lesznek” (18).

Rák: „A rák ojan, mint miko a szövetbe beléül a mojj” (12).

A gyógyító

A gyógyítás a betegség felismerése, azonosítása után történik. A gyógyításban is több kérdést kell megvizsgálni.

Ki gyógyíthat? Elsősorban az orvos. A körzeti orvos és a gyermekgyógyász hetente egyszer rendel a faluban. Az emberek megbíznak bennük, s nagyszámban keresik fel a rendelőt, apró sérüléseket, tüneteket azonban otthon kezelnek. Hasonlóképpen járnak el, ha a gyógyszer nem hat rövid időn belül: a régi, tanult vagy tapasztalt gyógyítási módokhoz folyamodnak.

A családban, mivel a férfiak városban dolgoznak, vagy napközben többnyire a határon, a tsz-ben tartózkodnak, az anyára és a nagyanyára hárul az orvosi és ápolási szerep. Ők tudják – a férfiak tudásához vi-

szonyítva fölényesen ismerik – a gyógynövények titkát, főzetek, anyagok, szerek hatását. Ám nem lehet általánosítani: van olyan férfi is, akinek tudása sok asszonyét meghaladja. Általánosítani talán olyképpen lehetne, hogy a környezettől és a befogadói érzékenységtől függ, hogy mennyi ismeret halmozódik fel egy emberben. Családon belül az apró sérüléseket, rövid lejáratú, veszélytelen betegségeket orvosolják. A házi gyógyszertár kellékeit gyógynövények, patikaszer, használati eszközök, állati, emberi eredetű anyagok alkotják. Távlatosan a gyógynövény-szükségletről a család gondoskodik (elsősorban a nők); általában 4–5 teafüvet gyűjtenek. A tornácban, a padláson vagy a szobában: az ablakban vagy a szekrény tetejére terítve szárítják. A szárastul szedett növényeket a kamrában vagy a színben és a padláson, a cserepek alá bedugva tárolják. Ha elfelejtettek szedni, kölcsönkérnek a szomszédból, vagy a patikából szerzik be. Nem növényi eredetű anyagokat ritkán tartanak készletben. A foghúzást az apa intézte el, ujjal vagy fogóval végezte.

Általában a falut vagy a falu egy részét szolgálta a *kenőasszony*. „Nem boszkonyálós [varázsló]³ vót” (7), legtöbbször a sebész szerepét töltötte be. Kb. két évtizede nincs már a faluban. Dörzsölt, masszírozott, törést tett helyre, a reumát gyógyította. „Kézzel, szappanyozták, zsírazták. Tették hejre. Akko rázto meg, húzta, hejretette” (9). Teákat is ajánlott. Fizetni kellett, vagy a fizetséget tejben, sajtban, terményben letudni. Állítólag „Vincen [Felvinc] van egy fehérnép, az keni, ad valami porc. Sokan vannak anná is. Megkéri a pénzt. Egy dörzsölésnek megvan az áro” (7).

A *tudós asszonyok*at nagyobb körzetből keresték fel. Legtöbbjük román volt, de akadtak köztük magyarok is. Ismerték a gyógyfüvek hatását, emellett más gyógyítási módokat is alkalmaztak. *Boszkonyálós*nak, *boszkányitoarénak* is nevezték őket. Ráolvastak, *boszkonyáltak*, házas társakat hoztak össze, választottak szét, emberek életéről „rendelkeztek” tudásuk révén. „Hogyha vétettél valamit, egy léányt otthagysz s má élté velle, vagy akkámiért, megcsináltotnak, hogy ne legyen nyugalmad, szerencséd, legyé beteg, haljá meg. Aztán vissza lehet csináltotni. Ha hirtelenjébe rájössz, hogy megcsináltotnak, s tudad, hogy kinek vetted, emész egy ijen asszonyhaz, bétartad a bötet, azan a nap nem adsz ki semmit a háztó, ahogy ke, s hejrejössz” (9). „A tanyán laktak, vótak öregasszonyak. Olvastak, nem tudom, hány ojan galuskát csináltak kenyérbő, tésztábó, kilencce vagy hányszó kellett ráolvasni. Vett egy galuskát, vett egyet, ráolvasatt, vette a másikat, rendre mind a kilencet, s aztán kilencse kellett menni hozzá. Nekem fedagadt az orcám, azt mondták, pokolvar. Vót ott a malman fejül, Hampuékna, a vénasszony, az sokat tudatt. Nem szoktak venni. Azt mondta, ha fizetsz, nem gyógyulsz meg. Ezek ijen tudós asszonyak vótak” (9). „Azt mondják, Görényesen van egy. Ahogy bémész az udvarra, nem is ke mondj semmit, mindent megmond” (7).

Hasonló feladatköre volt valaha egy-egy régi ortodox papnak, azaz *román papnak*. Hosszantartó, súlyos betegségekkel keresték fel, valakiért (rontó vagy gyógyító céllal) „szógalatot csináltottak”, valakit „megcsináltottak”. A gyógyításban-rontásban nem merült ki tevékenysége: igazságszolgáltatásra is felkérték. A betegnek vagy a szóban forgó személynek egy ruhadarabjával kellett megjelenni. Olajat, sót, lisztet szentelt meg, a

betegnek ebből kellett ételt készíteni, szentelt vizet kellett innia. Bizonyos napokon böjtölnie kellett a beteg családjának, vagy bizonyos napig, s ilyenkor senkinek semmit nem volt szabad kiadnia a házból. Valakinek naponta kiszabott számú (pl. háromszor hét) imádságot (miatyánkot) kellett elmondania. „Régebb a román papakhaz jártok, hogy vaj jobban legyen, vaj meghaljan” (18). „Van egy nagy könyve, Bibliájo, abba belenéz, abbó mondja” (7). A miséért fizetni kellett. Természetes azonban, hogy a gyógyításnak erről a formájáról nehéz adatokat gyűjteni.

Nagyobb körzet szükségleteit elégítette ki a *mokány*⁴ orvos. Csak teákat rendelt. „Csak burjánnyokból, sok burjánnyo van szedve, abbó főzi az orvosságokat, feteszi nagy üstekbe, fazakakba. Ránéz valakire, a kezit se teszi rá, meg se vizsgáljo, a fejbő mondja. Parasztasan van feőtözve. Minden betegségre tud. Nem mindenkinek főz külön fazékba. Egyikbe főz az idegekre, másikba a gyomorra, harmadikba a fejre. Azakat adja, a teákat. Aki akar, ad neki, aki nem, nem. Azt mondja, aki akar, ad, aki nem, nem. S ki mennyit akar” (7). „Ojan vót [az orvosságfőzet], mint a frukola⁵ most, ojan barna, bőfőgtető, csípős. Egy deci 90 lej. Vótak nállo paralizáltak. Egy hétig ott ültek nállo s meggyógyította” (9). Három ilyen orvosról tudtak a faluban. Egyiket *kalugernek*⁶ is nevezték.

A családban való gyógyítást illetően felvetődik a kérdés: Bárki alkalmas-e a gyógyításra? Az empirikus gyógymódokra gondolva igenlően válaszolhatunk. Sikerült egypár olyan adatra bukkanni, amelyek azt tanúsítják, hogy az orvoslás terén is vannak szabályozó kikötések. Éspedig: „Aki megfog tavasszal egy gyíkot, is megkeni [dörzsöli a gyík] hasát, abba az évbe a keze szerencsés lesz, tud gyógyítani. Próbálták” (7). „Könnyű lesz a kezed, s gyógyít. Kenni tudsz” (9). „Van a fődi kutya [Spalax], tavassza a föld alatt ojan vékony hangan morog. Az ember kiáso, megfogja a nyakát, úgy tartsa a kezive, hogy fulladjon meg. Ojan erőss lesz a keze, hogy kelést, daganatat gyógyít” (9). A szenesvíz-vetéshez „a tudást lopni ke, lassan mondják, e ke bújni a háto megé, s elopni” (9). „Ha emondam [megtanítom másnak], nem használ többet” (32).

Lehetséges, hogy még vannak hasonló kikötések a népi gyógyászatban.

A gyógyítás

Az ellendeterminálás jelének hordozóközege szerint a falu népi orvoslási eljárásait a következőképpen csoportosíthatjuk: alkalmazásos gyógyítás; beavatkozásos gyógyítás; hideg-meleg hatás; összetett gyógymódok.

ALKALMAZÁSOS GYÓGYÍTÁS

Alkalmazásos gyógyításban a gyógyítóerőnek anyagi és csak anyagi hordozója van. Eredete szerint több csoportba különíthető el.

a) Növények. Gyümölcsfák

Almafa (Malus Mill.). Gyümölcse hasfogyó (16), a gyümölcs héjából készült tea vérnyomáscsökkentő (16) és idegnyugtató (16).

Birsalma (Cydonia oblonga). A fa héjából (*scoarță de gutui*) főzött tea hasfogyó (32).

Citrom (Citrus limon). Gyümölcsének levét (3) vagy levével készült teát ajánlanak torokfájás esetén; a citromos (l. paszuly) tea szívnyugtató (10). Májbetegyek egyenlő mennyiségű citromlé, olaj és méz keverékét fogyasztják (10). Soványaknak 1 kg citromot kell héjastul megreszelni, 1 kg cukrot tenni rá. 24 óráig áll, utána minden reggel egy evőkanállal kell fogyasztani (3). A kopaszodók és a korpás fejbőrűek citromos vízzel mossák a fejüket (3).

Cseresznye (Cerasus avium). Gyümölcse szárának teája vesebántalmakat gyógyít (16–18).

Diófa (Juglans regia). A leveléből készült teát (l. paszuly) a cukorbetegség iszik (3). Reuma elleni gyógyszer: 0,75 l petróleum, 15 dkg zöld dióhéj, 3 kanál só; három hétig áll, azután kenésre használják (16). Levelének főzete hajfestésre jó (13).

Fehér eper (Morus alba). A leveléből készült teát (l. paszuly) cukorbetegség iszik (3).

Körtefa (Pirus L.). Gyümölcse felfűvódást okoz (16) és a vesére ártalmas (16).

Szőlő (Vitis vinifera). Termése árt a vesének (16). A *szőlőcsap* (a metszés csonkjá) levével leányok szépítették arcukat. Vesélyes (12).

Szilvafa (Prunus domestica). A fa héjából (*scoarță de prune*) készült tea hasfogyó (32). Termése szélhajtó (6). Aszalt szilvát kötnek a tyúkszemre (16). A bélférges pusztítása céljából csombord magjával meghintett szilvaízes kenyeret esznek (3).

b) Vadon növő fás növények

Áfonya (Vaccinium Vitis – idaea). Gyümölcse az emésztést segíti elő (15), leveléből készült teát (l. paszuly) fogyasztanak a cukorbetegség (3).

Akác (Robinia pseudoacacia). Virágjának teája hűlést (4, 5), köhögést (1) gyógyít, az akácmagtea pedig hasfogyó (16).

Borza (Sambucus nigra). Virágjának teája hűlést (3), köhögést (1, 10, 16) gyógyít.

Fenyőfa (Pinus silvestris). Levelének, valamint kisporcsfű és papsajt föld feletti részének főzetével visszérgyulladást gyógyítanak (5). Gyanútájt reuma (l. porcsfű) gyógyítására használják, ezzel kezelik a *sömörget* (ótvar) is (16).

Galagonya (Crataegus sp.). Termésének teája tisztítja a gyomrot (9), a májat (9).

Hársfa (Tilia platyphyllos Scop.). A virágjából készült tea májat (4), hűlést (7), köhögést (1, 10), szívet (3,4) gyógyít. Árt a szívnek (15).

Hecseri, vadrózsa, seggvakaró; mაცისი (Rosa canina). Terméséből készült teát gyakran használnak szív- (l. paszuly) (10), gyomor- (9), máj- (9), idegbántalmak (30, 32) ellen; csökkenti a vérnyomást.

Kökény; porumbel (Prunus spinosa). A gyümölcséből készült tea hasfogyó (30, 32), tövisét szénész víz vetéséhez használják (15).

Nyírfa (Betula verrucosa). Ágát meggyújtják, rányomják az edényre, az utána maradó olajjal a *tyúksegg* nevű kelésses pattanást kenik be (16).

Tőgyfa; goron (Quercus sp.). A fa héjából készült tea hasfogó (30, 32), levelének teáját magzatelhajtásra (?) használták.

c) Termesztett növények

Ánizs (Pimpinella anisum). A magjából készült tea gyomorbántalmakat gyógyít (7), gyomorgörcsoldó gyermekeknek (3, 7), szélhajtó (7).

Árpa (Hordeum vulgare). A szalmájából készült tea vérnyomáscsökkentő hatású (3).

Búza (Triticum aestivum). Szalmáját a szemölcs *leolvasásához* használják (9, 30).

Celler (Apium graveolens). Föld alatti részét vesebántalmak ellen fogyasztják (30).

Csombord (Saturea hortensis). A föld feletti részéből készült tea szünteti a fogfájást (3); magját bélféreg ellen használják (l. szilvafa) (3).

Dinnye (Colocynthis citrullus). Termése vizelethajtó (3).

Dohány (Nicotiana tabacum). A leveléből készült főzetet fejtetű irtására használják: 1 kg dohánylevelet főznek 1 veder vízben, ebben kell fejet mosni (16).

Fekete retek (Raphanus satius). Föld alatti része a veseműködést szabályozza (16).

Fokhagyma; usturoi (Allium sativum). Bélféregirtásra kell fogyasztani (3, 30) vagy ecetes-fokhagymás vizet inni (12). Csökkenti a vérnyomást (3, 16). Fülfájás (3) és hülés (7) esetén a fülbe dugnak egy-egy cikket, fájós fogba (3) egy fél cikket.

Paszuj, fuszujka (Phaseolus vulgaris). Hüvelyéből szíverősítő teát készítenek: 4–5 hüvelyt 5–6 hecserlibogyóval 0,5 l vízben megfőznek, kis citromlevet is adnak hozzá. Reggel éhomra kell fogyasztani; huzamos ideig használni (10). A cukorbetegség paszulyhüvelyből, diófalevélből, áfonyalevélből, eperfalevélből, havasi gyopárból főznek teát (3). Teája ajánlott hülésre is (18).

Kapor, kapar (Anethum graveolens). A föld feletti részéből készült tea gyomorgörcsoldó a gyermekeknek (3).

Káposzta (Brassica oleracea var. capitata). Savanyított káposzta levelét teszik a megrándult ínra (15) és a megfagyott testrésze (1, 7, 10, 12, 13, 15, 17).

Köménymag (Carum carvi). Magjából készült teát használnak hülés gyógyítására (4), fertőtlenítőként (3), szélhajtóként (7), görcsoldóként (3, 16).

Len (Linum Usitatissimum). Megtört magjának lisztjét a tályogra szórják (15).

Mák (Papaver somniferum). A gubójából készült teát idegnyugtatóként, altatóként használják (3, 7, 16).

Marhatök (Cucurbita pepo). Magját vesebántalmak gyógyítására használják. 100 szem tökmagot kell megpirítani, meghámozni; egy liter vízben főzni, amíg két ujjnyi elfő belőle. Ebből a főzetből kell naponta egyszer evés előtt egy pohárnyit fogyasztani (16). Magját meghámozva, megtörve bélféregirtásra használják (7, 10).

Murak (Daucus carota). Leve hasfogó (3, 16); vérszegényeknek is ajánlott (12).

Paradicsom (*Lycopersicon esculentum*). Érett termését teszik *kilisre* (furunkulus) (12, 17), vagy a paradicsomos tésztát zúzódásra (7). Szep-lőt (13) és a zöld dióhéj által festett kezet (ált.) mossák vele.

Petrezsejem (*Petroselinum hortense*). Levelének teája csökkenti a vérnyomást (3), zölden a darázsszúrást szítatják vele (2, 13).

Pityóka (*Solanum tuberosum*). Hideg krumpoliszeletekkel szítatják a fájó szemet (13), reszelékkel a fejet (5), szeleteket helyeznek a lázas be-teg talpára (13). A főtt krumpli hasfogó (3). Megreszelt krumpli kiszo-rított levéből naponta egy pohárral kell innia annak, akinek gyomorsav-túltengése van (4). Sárgaságos betegnek is szabad fogyasztani (16).

Torma (*Armoracia lapathifolia*). Tüdőbetegnek mézzel kevert reszelt tormát kell ennie (16). Hasonlóan elkészítve hűlés ellen használják (3). A lázas beteg mellét vagy egész testét tormalevével borítják be (12). Fejfájás ellen reszelt tormát tesznek a beteg homlokára (16).

Törőbúza (*Zea mays*). A fehér kukorica *csuszájából* (csövének le-veléből) készült tea vérnyomáscsökkentő (16) és köhögéscsillapító (7, 16). A *kukoricaszörböl* (-haj) készült tea a veseműködést szabályozza (16). „Ha kapsz az utcán egy szem kakastörőbúzát [fehér kukorica], le kell nyeletni” némaság ellen (3).

Ugorka (*Cucumis sativus*). Felszeletelt termésével a szeplős arcot kell kenni (13), levével a leányok mossák arcukat (3).

Vöröshagyma, vereshagyma (*Allium cepa*). Föld alatti részét vérsze-gényeknek kell fogyasztaniuk (3). Héjából köhögés ellen főznek teát (7). Pirított hagymát tesznek a szeg okozta sebre (1) és kelésre (3, 5, 7, 8, 12, 15, 16, 30). Ugyancsak a kelést gyógyítják hagymával összegyúrt tej-fölös téstával (15).

d) Vadnövények

Angélika (*Angelica archangelica*). Sárgaság gyógyítására a gyökerét élesztik borban vagy pálinkában, a beteg ezt az italt issza (1).

Békavirág, pimpimpáré; pãpdie (*Taraxacum officinale*). Gyökeréből készült teával a vesebántalmakat kezelik (29).

Boldogasszonyvirág (*Crysanthemum balsamita*). A hányingert szün-teti (18), és a föld feletti részéből készült tea hűlésre (18) ajánlott.

Bürök (*Conium maculatum*). Hűlés gyógyítására használják (l. üröm) (5).

Csengőkóré, csengővirág; sunãtoare (*Hypericum perforatum*). Virág-jának teáját gyomorbántalmak (16, 29), sárgaság (12), szívbántalmak (1), májbetegség (3, 18) kezelésére, hányinger megszüntetésére (1), étvágy-hozóként (1) használják.

Csihány (*Urtica dioica*). Föld feletti részéből készült teát fogyasztanak köhögés ellen (16). Hűlés esetén a leforrázott zöld csalánnal addig kell kenni a hátát, amíg kihólyagzik (5). Reumás beteg „vegyen ki az ágyból mindent, csak a deka maradjon, tőtsék meg csihánna, s abba feküdjék belé” (9). Fülbevalólyuk fúrása előtt csalánnal kenik be a fület, majd cukorral és *szanítászesszel*,⁷ hogy *sasuljon* (zsibbadjon) (13).

Csikófarok, csikófarki fű, lófarak (*Equisetum arvense*). Föld feletti részéből készült teáját használják a nők vérzéskor (1), továbbá vese-bántalmak gyógyítására (15, 16) és vizelethajtóként (8).

Egérfarok, egérfarkú fű (*Achillea millefolium*). Levelével sebet gyógyítanak (16).

Farkasalma (*Aristolochia clematitis*). Levelét sebre teszik (15), föld feletti részét a szalmazsákba bolhák elűzésére (7, 13, 15).

Fehér liliom (*Lilium candidum*). Levelét sebre (15, 16), furunkulusra (3, 12), illetve a törött csontra (2) kötik.

Fekete nadáj (*Symphytum officinale*). Gyökerét tejben megfőzik, összetörik, pálinkával keverve a törött csontra teszik (5).

Fodorminta (*Mentha aquatica* convar, *crispa*). Föld feletti részéből készült teáját gyomorbántalmak kezelésére (3, 16), hashajtóként (18) használják. A szeplősök is a belőle készült teával mosakodnak, a teában főtt növényel is kenik az arcot (13).

Galambbegylapu (*Arnica montana*). Sebre és vágott testrészezt tesz (16).

Gyöngyajak (*Leonorus cardiaca*). Föld feletti részét használják: teája étvágyhozó (18), szív- (18) és gyomorbántalmakat (18) gyógyít.

Havasi gyopár (*Leontopodium alpinum*). Felhasználják a cukorbetegség gyógyítására (l. paszuly) (3).

Kamilla (*Matricaria chamomilla*). Virágjának teáját borogatásra (1, 7, 10), fertőtlenítésre (2, 3, 13, 16), aranyér gyógyítására fürdővízként (1, 2) használják. Torokfájások isszák (3, 4), csipás szembe csepegtetik (3), a korpás fejet mossák vele (3).

Katánkóré, kotánkóré (*Cichorium intybus*). Föld feletti részéből készült teája tisztítja a májat (18), étvágyhozó (18), megszünteti a hányingert (18).

Keserűlapu, bojtorjány; brusturi (*Petasites hybridus*). Szappannal bekent zöld levele daganathúzó (5), furunkulusra is tesz (10, 12, 18, 29, 30).

Kígyóhagyma, gyíkhagyma (*Muscari comosum*). Hagymájából készült teával kell a fülsarat kimosni (3).

Kutyatej, kutyaté; laptele cînelui (*Euphorbia cyparissias*). Leányok arcszépítés végett mosakodnak eltört szárából csepegő nedvével. Veszélyes (12, 30).

Lómenta (*Mentha longifolia*). Szárából-leveléből készült teája hashajtó (10).

Lósorgya (*Rumex* sp.). Föld feletti részéből készítenek teát ismétlődő orrvérzés kezelésére (7), hasmenés (1, 3, 5, 10) és vérhas (10, 17) megfogására. A magjából készült tea is hasfogó (6).

Martilapu, gójavirág (*Tussilago farfara*). Szappannal bekent levelét sebre kötik (5).

Papsajt, májvo (*Malva neglecta*). Föld feletti részét hülés ellen (l. üröm) (5) és visszerre (l. fenyőfa) (5) használják.

Pemete (*Maccubium vulgare*). Föld feletti részéből hülés ellen főznek teát (3).

Porcsfű (*Polygonum aviculare*). Föld feletti részét visszér (l. fenyőfa) (5) és reuma gyógyítására – ez utóbbi főzetébe gyantát kevernek – és lábvízként használják (4).

Szamártivis, muszkativis (*Dipsacus laciniatus*). Föld feletti részéből teát főznek szamárköhögés gyógyítására (3, 7, 12, 13, 16).

Tüdőfűvirág (*Pulmonaria officinalis*). Föld feletti részének teáját köhögés (16) és tüdőbaj gyógyítására (16) használják.

Útifű (*Plantago lanceolata*). Zöld levelét furunkulusra (18), megtörve vágott sebre (2, 7, 12) teszik.

Útilapu (*Plantago media*). Zöld levelét sebre (16), furunkulusra (3, 9, 18), szappannal és szalonnával bekenve vágott sebre (5, 16) kötik.

Üröm (*Artemisia absinthium*). Üröm, bürök és papsajt föld feletti részének főzetéből kell lábvizet készíteni hülés ellen (5). Zölden a szalmazsákba (12, 15) vagy az ágy alá (3) teszik a bolhák távoltartására.

e) Állati eredetű termékek, testrészek

Aludttej. Szemgyulladást gyógyítanak vele: ruhába teszik, ezt a szemre; pislogni kell alatta, hogy a savó mossa a szemet (10).

Egér. Ágybavizeléskor: „Édesanyámnak vót egy kisebbik tesvére, az vót így. Mondták, hogy fogjanak meg egy kicsi egeret, süssék meg s egye meg. Többet nem pisilt oda” (9).

Faggyú. Szalicilos faggyú kiöli a tyúkszemet (3). Faggyúval kenik be a kezét és az arcot, ha a szél kifújta (16).

Fehér savó. Az ütött sebet mossák vele (5).

Galambvér. Szemölcsre csepegtetik (12).

Gyík. A gyógyítóerő szerzésének eszköze (7, 9).

Juhsajt. Hasfogó (3).

Keresetlen béka. Szemölcs eltüntetésére használják (10).

Keresetlen csont. Felhasználása mint előbb (15).

Kőrishogár. Veszettség ellen használták. A kutyától megharapott embernek szárított, porrá tört kőrishogarat kellett innia (5).

Kutyaszőr. A kutyaharapást gyógyították vele: rákötötték (15) vagy a hamuját szórták a sebre (1, 10, 12).

Lófarokszőr. A szemölcs eltüntetésére használják (1, 12, 16).

Lógané. Tejben oldva a szamárköhögést gyógyítja (32).

Macska farka. A zabolát törlik meg vele három este (3, 15).

Madárgané. Tejben feloldva hashajtó (3).

Méz. Gyomorbántalmat gyógyít; pálinkában kell elkeverni és meginni (16). Használják a tüdő- (l. torma) (16) és májbeteg (l. citrom) (18), valamint hülés gyógyítására is (l. torma) (3).

Rucaszír. Torokfájás (l. cukor) (14) és köhögés esetén egy csésze tejbe egy kanál zsírt, kis cukrot, kis kakaót kell tenni, s meginni (10).

Szalonna. Seb (l. martilapu) (5) és vágás okozta seb (l. útilapu) (5, 16) gyógyítására használják. Szalonnafelsőt tesznek a szeg okozta sebre (15).

Szamárgané leve. Szamárköhögéses beteg issza cukorral ízesítve (3), teába töltve.

Szamártej. Szamárköhögéses beteg issza (9, 12).

Szarvasbogár. A szarvából és páncéljából készült tea szerelemkeltő.

Tej. Idegnyugtató hatású (7), fogyasztása ajánlott a kevés tejű kisgyermekes anyáknak (3), a másnapos állapotban lévőknek (4). Más alkalmazásai: bérféreg (l. marhatök) (10), torokfájás (l. cukor) (14), székrekedés (l. madárürülék) (3), törés (l. fekete nadály) (5), szamárköhögés (l. lógané) (32). Tejet csepegtetnek a csipás szembe (3), a leányok tejjel szépítik arcukat (13).

Tejföl. Égett seb (1. máléliszt) (17) és furunkulus (1. tészta) (3, 7, 15, 16) gyógyítására használják.

Tojás. Vérszegénynek hígtojást kell (12), sárgaságos betegnek egyáltalán nem szabad (16) fogyasztania. Köhögés ellen a kikevert tojássárga ajánlott (3).

Túró. Hasfogó (15).

Zúza. Recés részével a szemölcsöt kötik be (5). Szintén szemölcs ellen összetett gyógy módban is használatos (10, 16).

f) Emberi eredetű anyagok

Anyatej. Az árpás szembe anyatejet fejnek (3); ezzel mossák a durva bőrű arcot (3).

Haj. A hajjal körülkötött szemölcs leszárad (1, 16).

Leányvér: „Miko a leány átesett a betegségén, egypár csepp vért belétt a fiú italába s az nem hatta e többet” (9).

Takony. Az égési sebet kenték be vele (30).

Vizelet. Torokfájás és köhögés esetén borogatásra használták (3); az *ótvart* (sömöreg) (4, 8), a *tyúksegg* nevű gennyes pattanást (4), a cserepes, kérges kezét (2), a durva (12) vagy szeplős (3) arcot mosták vele. A vágott sebet vizelettel összekevert földdel töltötték meg (17, 30). Tüdőbeteg embernek 11 éves gyermek vizeletét kell huzamos ideig innia (7). Igézés: „Rég, nagyanyámék idejibe, este miko hazavitték a gyermeket, a pisis ruhájávo kellett megtörölni a homlokát, hogy ha megigézték, ne legyen rosszul” (7).

g) Táplálékanyagok

Bor. Ajánlott a rákos betegnek (12) és a vérszegénynek (3, 12, 13) a fekete ribizli bora, utóbbinak a piros szőlőbor is (3); arcszépítés végett mosakodnak vele (15); borogatásra használják köhögés (16), láz (14, 16) esetében; a himlős betegnek a gyomrára tesznek borogatást, hogy a betegség kiüssön (12). Felhasználják még a sárgaság gyógyításában (1. ángélíka) (10).

Cukor. Torokfájás ellen pergelt cukrot kell feloldani tejben, egy kanál rucacsírt hozzáadni, olyan lesz, mint a kávé; két napon belül gyógyít (14). Egy kanál cukrot kell megenni csuklás (3, 6) és szívfájás (3) esetén; torokfájás ellen a petróleumban oldott cukrot használják (4, 7). Felhasználják még hízókúrára (1. citrom) (2), köhögés (1. rucacsír) (10), számarköhögés (1. számárgané leve) (3) ellen, fülfüráshoz (1. csalán) (13), étvágyhozóként (1. sósborszesz) (10).

Ecet. Ecetes borogatást alkalmaznak fejfájás (16) és láz (4, 16) esetén. Sebre (5), égési sebre (1), kutyaharapásra (3) ecetet töltenek. Ájuláskor ecetet szagoltatnak (3). Ecetes vízzel mossák a viszkető testrészt (3). A derékfájást fele-fele arányban melegített ecet és „szanitárszesz”-keveréssel borogatják (12). Továbbá; ínrandulás (1. korpa, máléliszt) (10) gyógyítására és bélféreg (1. fokhagyma) (2) irtására.

Feketekávé. Hasfogó (13), megszünteti a fogfájást (3), enyhíti a másnaposságot (3).

Kakaó. Használják köhögés ellen (1. rucacsír) (10).

Kenyér. Szeg okozta sebre (10, 13, 30) és furunkulusra (3, 7) sós kenyeret kötnek. A fogyókúrázóknak kevés kenyeret szabad enniük (3).

Kompót leve. Enyhít a másnapos állapoton (3).

Korpa. A ficamot ecetes korpával (10), ill. sós korpával (12) borítják be.

Kovács; aluățel. A szeg okozta sebre (30) és furunkulusra (9) tesz.

Leves. A kevés tejű anyának kell fogyasztania (3).

Likőr. Izgatószer.

Máléliszt. Ecettel keverve a ficamra teszik (10), tejföllel keverve égési sebre (17). A pattanásos arcot (3) és a pállott lábat (10) dörzsölik be vele.

Olaj. Égési sebre töltik (1, 7, 12, 13, 15, 16, 18, 30). Felhasználják májbántalmak gyógyításában (1. citrom) (18). Olajat kell inni a berűgás megelőzésére (4).

Pálinka. Fogyasztják kutya- (16,17) és kígyómarás (12), alacsony vérnyomás (3), fogfájás (3, 15) esetén. Fogamzásgátló. A kámforos pálinka daganathúzó (18). Továbbá: gyomorbántalmak (1. méz) (16), sárgaság (1. ángélika) (10), törés (1. fekete nadály) (5) gyógyítására.

Rizs. Főzve (13), a leve (3) hasfogó.

Savanyúság leve (káposzta, uborka). Hashajtó (16). Soványít (3), enyhíti a másnaposságot (3).

Só. Égés (1, 7, 13, 15, 18), vágás (2), szeg okozta sebre (1. kenyér) (10, 13, 30), furunkulusra (7, 13), ficamra (1. korpa) (12), melegítve a fájó hátra (4) tesz. Sós vízzel mossák le a rűhöt (12), reumára sós lábvizet használnak (7).

Sör. A kevés tejű asszonyoknak ajánlott (3, 7, 13).

Tésztá. Tejfölösen (3, 7, 16), tejfölösen és mosószappannal (10), paradicsommal (12, 17), sült hagymával (15) keverve furunkulusra tesz.

Víz. A megijedt emberrel vizet kell itatni: egy kortyot (10), három kortyot (3), egy pohárral (12). Az ájult beteggel szintén (3). Részegség esetén hányingert vált ki (4). A vágott testrészt hideg vízbe kell dugni (3). Étvágyhozó (1. sósborszesz) (10).

h) Vegyi anyagok

Aceton. Bolhák elpusztítására (4).

Csontszesz. A fogra téve szünteti a fájást (7).

Denaturált szesz. Fogfájáskor kell a szájba venni (15).

Glicerinolaj. Kézfejet, arcot kenik be vele, ha kifűjta a szél (17).

Kámfor. Daganathúzó (1. pálinka) (18).

Kékkő. Kiégeti a tyúkszemet (15).

Keserűsó. Hashajtó (16).

Kölnivíz. Elállítja a vérzést (3).

Marószóda. A kiáztatott tyúkszemre tesz (7).

Mész. Furunkulusra (7).

Motorina. Égési sebre tesz (2).

Ólomecet. Torokfájást (1. cukor) (4, 7) gyógyít. Használták a reuma kiszívására (1. kiszívás) (9).

Rózsaméz. Szájpenészt gyógyít (3).

Sósborszesz. Rekedt embernek ajánlatos egy kanál sósborszeszes cukor, étvágytalannak a következő keverék: négy rész víz, egy rész sósborszesz, kis cukor reggel, éhgyomorra (10). Gyomorgörcsoldó (10).

Salicin. Fogfájáskor a fogba kell tenni (3); tyúkszemirtó (16).

Szanitárszesz. A vérző sebre kell tölteni (3); használatos derékfájás gyógyítására (l. ecet) (12).

Szappan. Lenyelve hashajtó (30). Felhasználják seb (l. martilapu) (5), vágott seb (l. útilapu) (5, 16), daganat (l. keserűlapu) (5), furunkulus (l. tészta, keserűlapu) (10, 12, 18) gyógyítására. A tyúkszemre szappanos borogatást tesznek (16).

Szódapor. Égési sebet szódaporos vízzel kell mosni (7).

Szőlőír. Az arcot kell vele bekenni, ha kifújja a szél (3).

Timsó. A zabolát meleg vízzel kell lemosni, utána timsóval bekenni; leszárítja (1).

Vasbor. Vérszegények fogyasztják (15).

i) Használati eszközök, tárgyak

Agyag. Ficam fölé ecetes agyagot tesznek (10), ólomecettest a furunkulusra (5).

Aranygyűrű. Pattanások eltüntetéséért gőzölik az arcot, majd aranygyűrűvel húzzák le (3).

Föld. Vágott seb gyógyításában használták (l. vizelet) (17, 30).

Gyöngy. Betegséget terjesztettek vele (l. átszármaztatás, általában) (3, 7).

Hólé. Március elseji (3) vagy első hóból származó (13) hólével kell arcot mosni.

Ing. Szélével vagy aljával a zabolát kell letörölni (3).

Kombiné. Aljával a zabolát kell letörölni (3, 15).

Kő. Megelőzhető vele a fejfájás (l. fejfájás) (7).

Mosogatórongy. Torokfájáskor a zsíros mosogatórongyot csavarták a beteg torkára (7).

Parafa. Teája szélhajtó.

Vaspénz. Furunkulust (15), szemölcsöt (3, 13) kell bedörzsölni vele s eldobni.

Vatta. A fájó fület vattával kell betömni (3).

Zsebkendő. A betegség terjesztésére használták (általában) (3).

BEAVATKOZÁSOS GYÓGYÍTÁS

A népi orvosló ügyességét, gyakorlati jártasságát feltételezi. A gyógyító és a betegség ebben az esetben közvetlen kapcsolatban van.

Csípés. Ha valaki megijed, meg kell csípnie a karját vagy a lábát (13, 18).

Dörzsölés a következő esetekben: gyomorfájás (16), ajaksömör (7, 10), marjulás (10, 12).

Elkötés. Lószőrrel kötik el a szemölcsöt, hogy leszáradjon (1, 12, 16).

Felkötés: „Nagyanyámék mondták, hogy régebb, miko fájtt valakinek a gyomra, feköttették a lábátó, hogy jöjjen ki belölle a kígyó” (7).

Huzat. Szuszék, láda fedelét háromszor lecsapják az árpás szem előtt. Az árpa a huzattól *visszatér* (visszahúzódik) (1, 10, 15).

Lapockába tevés. Csonttörés esetén (12).

Pofozás. Az ájult beteget így térítik magához (3).

Ropogtatás: „Miko valakinek fájtt az ódala vagy a háto, meg szokták ropogtatni. Azt mondták, hogy leszakadt a hátpecsenyéje; ha emel, dógozik. Az egyik feemeli a másikat, megrázogassa, megropogtassa” (7).

Törlés. A szembe került idegen testet az orvosló a nyelvével ki-törli (10).

Vágás. Kígyómarás (4) és tyúkszem (1, 15) gyógyítására alkalmazzák.

Vérszívás. A magas vérnyomású emberek *vérszipóval* (pióca) szívatnak ki vért. „Miko jóllakik, hamuba teszed, úgy jön le” (3).

HIDEG-MELEG HATÁS

Hideg hatás. A darázsszúrás helyére hideg tárgyat szorítanak (4, 10, 15). Hideg vizet itatnak a megijedt (3, 10, 12), az eszméletlen (3) emberrel. A fagyott testrészt hideg vízbe dugják (3). Hideg vizes borogatást alkalmaznak köhögés (16), fogfájás (10, 13) esetén. A holdkóros ágya mellé egy tál hideg vizet kell tenni, hogy belelépjen (4).

Meleg hatás. Meleg vizes borogatással enyhítik a fog- (13) és fül-fájást (3); meleg puliszkát is tesznek a fülre (4). Meleg só t hátfájáskor (l. só) (4). Ágybavizelőt meleg téglára ültetnek (3, 16) vagy kenyérsütés után a kemencébe teszik, s addig tartózkodik ott, amíg bírja (12). A vérszegény meleg kővel melegíti a testét (18). Ha huzatot kap valaki, „fe-főz egy fazék vizet, leveszi a kemencéről, tesz rá egy tőcsért, a gőzt engedi a fülbe. Letakarja a fejit egy pokrócca s ül ott abba a gőzbe” (7). A reuma gyógyítása: „Egy poharat bejülről békentek benzinne vagy olajja. Meggyutatták, hamar rátették a hátára, az éégett, a bőre úgy fement, mind egy pánkó. Az kiszítta” (9).

ÖSSZETETT GYÓGYMÓDOK

A hagyományos világból ezek tükröznek legtöbbet. Általában több szint együttélését feltételezik. Hoppál Mihály az igézés gyógyítása kapcsán az elemeket a következőképpen csoportosítja: *irreleváns elemek* (texturálisak [nyelvi kötőanyag] és szituacionálisak [konkrét szituációhoz kötik]), valamint *releváns elemek*. A relevánsak az *objektéma* (a tárgyi elem) és a *hagyományelem*. Ez utóbbi a *gesztéma* (tett, viselkedés és viselkedésmód) és a *hiedelemelem* együttese. A hiedelemelem részei a *textéma* (szövegismeret: ima, ráolvasás) és a *loréma* (hiedelemtudás). Ami tehát jellemző és állandó egy gyógyításban, az az objektéma, gesztéma, textéma és loréma.

Objektéma az eljárás folyamán alkalmazott tárgy. Ilyen például a gally, szemfedő a halott szellemének elűzésében (l. visszajáró halott), Biblia, kés, villa, olló, fésű, seprű a csecsemőgondozásban (l. kisgyermekgondozás), sarló az árpa, vaspénz a furunkulus és szemölcs gyógyításában. A gesztéma legtöbbször valaminek az utánzása vagy két releváns elemet összekapcsoló mozdulat. Ilyen a keresztvetés, a sarlós mozdulat az árpa gyógyításában. A textéma szóbeli kifejezése a szándéknak: ráolvasás, ima, rontáskot ráolvasás, átok. Lehet segítségkérés vagy egyirányú kommunikáció a betegséggel. Ez szintén tovább bontható: a textéma szintjén is megtaláljuk a felsorolt elemek egy részét. Egy olyan helyzetet vázol, amelynek elemei oppozíciós viszonyban vannak, tehát a betegség-gyógyítás analógiája. Sokszor csak a beteg és a gyógyító

(adó) nyilvánvaló, a címzett megnevezetlen. Árpa gyógyításában: „Úgy száradj e, mind az árpo a határon” (5). „Árpo koma, learatlak, / Tehén seggibe béduglak” (12). A loréma a legkisebb elem, s nem bontható tovább. Általában kikötés, feltétel, amit tudni és érvényesíteni kell. Például a mozdulatot hányszor kell ismételni (egyszer, háromszor), a gyógyításra alkalmas helyet kiválasztani. Így az objektémát több betegség gyógyításakor (fogpokolvar, szemölcs) a csepegés alá kell elásni; útkereszteződésben terjesztik a betegséget; ablakon nem szabad kiadni a kisgyermeket. A lorémához tartozik a gyógyítás időpontja is (fecskeérkezés a szeplő lemosására, első dörgés a fejfájás megelőzésére, este a zabola gyógyítására). Természetesen mindezek az elemek nem választhatók szét, sem értékrend nem állapítható meg közöttük. Hatásuk együttesen van, mindenik nélkülözhetetlen a maga helyén. Ismeretük, betartásuk olyan feltétel, amelytől a gyógyítás sikere függ. Jellemzőjük ezért az állandóság.

Az igézés elemekre bontott gyógyítása a következőképpen mutat: „Merítnek (gesztéma) egy pohár (objektéma) vizet (objektéma), hogy ne locsanjon vissza (loréma), eégetnek (gesztéma) kilenc (loréma) gyufát (objektéma), az izzó szemet (objektéma) a vízbe (loréma) dobják (gesztéma), ha lesüjded, meg van igízve (loréma). A vízzel bédörzsölik (gesztéma) a beteg homlokát, szemit, szivit (loréma), háromszor (loréma); itatnak velle (gesztéma) egy-egy (loréma) kortyot, a megmaradt vizze az ajtósarkakat (objektéma) öntezik meg (gesztéma), a kutyát (objektéma), és azt mondják, hogy haljan meg az igízet (textéma)” (5).

Abból a meggondolásból, hogy az összetett gyógy módok elemei közül nem választható ki csak egy, amely szerint az eljárások csoportosíthatók lennének, az eddig követett szempont alkalmazása ebben az esetben nem célravezető. Ajánlatosabb az eljárás végső célját követni. Jellemző ugyanis a népi gyógyásatra, hogy a betegséget tárgyiasult, személyesített formában, tehát démonként tartja számon. A tulajdonképpeni gyógyítás addig tart, amíg a betegség (a népi felfogásban: démon) eltávozik a betegből. Ez történhet megsemmisítés és átszármaztatás útján. Az utóbbi jelenség már egy újabb ciklus kezdete, mert a betegség új alanyt talált magának. Ha irányított, szándékos az átszármaztatás, akkor beszélünk rontásról.

a) A betegség megsemmisítése

Árpa: „Mindenki csinálhossa, aki tudja. Szembenéz a beteggel, a kezével csinál így [sarlós mozdulat] és mondja:

*Árpa, árpa,
Learatlak,
Kévébe kötlek,
Hazaviszlek,
Kicsípellek,
Megőröllek,
Magsütlek,
Megeszlek,
Száradj el,
Pü, pü, pü.*

Itt háromszó szembepriccolja a köpésivei” (10). (Ue. 3, 5, 12, 15.)

Ugyanez az eljárás más textémával:

Hap, hap, ulcior de cîine,
Aşa să nu fi tu pînă mîine⁸ (30).

Sárgaság: „Vágtok egy keresztet a beteg homlokára. Az asszonyak odaálltok melléje, énekeltek és a kezekke húzták le a betegséget a beteg orcájáról. A beteg fenyőlevet ivutt” (5).

Igézés, I. Ráolvasással: „Vesze vizet egy fél csuporra. Kilenc gyufát ke gyútni, s dobád belé. Mondad, minden szóra egy gyufa: »Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében. Ámmen. Aki ...-t megigízte, ha fehérnég, hulljan le a csicse, ha férfi, szökjen ki a szeme. Aki eztet megigízte, kígyófasza szeme közé.« Ha meg van igízve, a szén lemenyen. A betegge háromszó ke itatni egy-egy kicsit, békenjük a tenyerit, fejit, szívit, a többit is lehet, hogy hamarább gyógyuljan. A többit az ajtó sarkára vagy a kutyára öntik. A kutyát nem fogja meg az igízés” (9).

Eltérés e változattól: víz kilenc kanállal (5, 12), ne loccsanjon vissza (3, 5); gyufa helyett szén (5), kökénytövis parazsa (15); a gyufaszálakat egymásról kell meggyújtani, mindenikkel keresztet kell rajzolni a pohár felett (13).

Más textéma:

De deochiată de femeie,
Să-i crepe țitele,
Să-i cure laptele,
Să rămîie strecurat,
Ca argintul luminat,
Ca de bună ce-o făcut,
Ca mama ce-o născut,
Ca de bună ce i-o dat,
Tatăl sfînt deie de leac⁹ (31).

A textémát kilencszer kell ismételni (29, 31); ha a beteg ásít, meg van igézve (29). Kenyérrel is végezhető a ráolvasás, az orvosló kenyér fölött veti a keresztet (29, 32).

II. Köpéssel: „Kilenc fehérnég béköpett a mejjibe, attó hejrejött” (9). „Amejik megigízte, az ke köpjen hármot a mejjibe” (33). „Régebb minden vasárnap vót tánc. Aztán megtörtént, hogy valamejiket megigízték. Mi rendre mind béköptünk a mejjibe, attó hejrejött” (9). A megigézés nem mindig szándékos: „Ojan ereje van, nem tudja, hogy igíz. Csak erőssen megnéz valamit. Nem lehet tudni rolla” (9).

b) A betegség átszármasztatása

Az igézés gyógyításakor a szenesvíz az igézés ellenszere s a betegség hordozója is; ezért öntik az ajtó sarkára és a kutyára. Átszármasztatható tehát más személyre vagy tárgyra, gyakran az utólagos elpusztítás céljával.

Fogpokolvar: „Fájt a fogam, egy vénasszony olvasott rá. Vótam nem tom hánszo nállo, s aztán emullatt. Csiált ojan kicsi kilenc gojót, mind

kerülte a fejemet. Nem tudom hány ojan galuskát csináltak kenyérbő, tésztából, kilence vagy hánszo kellett ráolvasni. Vett egy galuskát, vett egyet, ráolvasatt, vette a másikat, rendre mind a kilencet, s aztán kilencse kellett menni hozzá” (9).

Furunkulus: „Vaspénze ke bédörzsölni s a pénzt edobni. Aki feveszi, ara ráragad” (15).

Szemölcs. A csirke májának recés részével kell bekenni, három keresztet vetni (16) s beásni a csepegés alá (16), tűzbe dobni, „hama menjen e, hogy ne hallja a pattogást” (10). Keresetlen csonttal (10, 15), keresetlen békával (10), vaspénzzel (3, 13) kell bekenni, utána ugyanoda visszatenni (10, 15), az utcán (13), útkereszteződésnél eldobni (3). Aki a pénzt felveszi, arra ragad. Más eljárás: „Minden sümölcsnek ke venni három, ha sok van, elég egy is, szalmát, letörni, csak a bogja ke. Minden szál szalmával keresztet ke vetni a sümölcs felett. A szalmát össze ke kötni, s etenni, ahol éri a víz, az eszterhéj alá a földbe. Miko erothad a szalma, etúnik a sümölcs. Közbe ke mondani: »Miko erothad a szalma, tünjen e a sümölcs«” (9).

Szeplő: „Miko előssző látsz fecskét, efutsz egy fojóvízhez, háromszo mondád;

Fecskét látok,
Szeplőt hányok.

S háromszo megmosdol” (3).

Falat: „Mondad, hogy

Ákhélé, mákhélé,
Falat lett a nyelvemre,
Ragadjon a papné seggire.

S köpsz hármat” (3).

Foghúzás. Mikor kihull a gyermek foga, vagy kihúzzák, a kemence alá (3) vagy a háztetőre (3, 23, 29) dobják, s mondják:

Kisegerke, itt a fog,
Adak neked csontfogat,
Hozzál nekem aranyfogat (23).

Na-ți cioară, dinte de os,
Și dă-mi altul de fier¹⁰ (29).

Bolha: „Március elején az első kedden a kilencedik házhoz ke bédobni egy kicsi port a ház földjirő. Otton háromszo, miko bédobad, megingt háromszo e ke mondani, hogy

Mărți în casă,
Purecii se duc de-acasă
În a nouălea casă.¹¹

Abba az évbe ott nem tudnak szabadulni a bolhákto” (9). Eltérés: március elsején korán reggel kell kiönteni a szemetet, a bolhák a harmadik szomszédba távoznak (16).

Általában: „Útkereszteződésben nem szabad fevenni pénzt, hozzáértették valami betegséghez s rádragad” (4). „Gyöngyvet, zsebkendőt szoktak megátkozni, bédobták a másoknak az udvarára, ha az levette, ráragadt a betegség” (3, 7).

A gyógyításban a tudással együtt jár a hit: csak az alkalmazza valamelyik gyógymódot, aki hisz benne. Ennek bizonyítására összevethető néhány – felületes kritérium alapján – empirikusnak, s ugyanígy babonásnak minősíthető eljárás. Például a lemosást szertartásosan művelik a szeplő, az igézés gyógyításában, de ugyanígy hisz hatásában a kezét mosó, borral, teával, tejjel a beteg részt lemosó ember is. Az eljárás mozzanatai, elemei régen is, ma is nélkülözhetetlenek, funkcionálisak. Ugyancsak összehasonlíthatjuk a következő két adatot: a szemölcs gyógyítására idézett utolsó közlés (9) és a törött láb fájalmának csillapítása. Ez utóbbi adat: „Fekete nadáj gyökerét tejben kell megfőzni, összetörni, pálinkával vegyítve a törött csont fölé tenni” (5). Itt is jelen van az objektéma (nadály), gesztéma négy alkalommal (főzés, összetörés, vegyítés, csont fölé helyezés) és loréma (az orvosló ismerete: milyen sorrendben következnek a fentiek). Egyik esetben tehát a szalmaszál és a beteg testrész, másodszor a fekete nadály gyökere és a beteg testrész viszonya eredményezi – vagy nem – a gyógyulást.

A gyógyítás viszony. Egyrészt a beteg viszonya a betegséghez, másrészt a környezet viszonya a beteghez. Az eddigiekben csak az előbbiről volt szó. Több eljárásban föllelhető annak a nyoma, hogy a gyógyítás közösségi cselekedet volt, a betegség a közösség egy szerves részét érintette. Példa az igézés gyógyításának második adata, a sárgaság gyógyítása. A faluban még ma is megfigyelik a halott arcát: ha szép, a következő halott fiatal lesz.

A népi gyógyászat mai helyzete

Az anyagot áttekintve megállapítható, hogy a népi gyógyászat átalakulóban van. Számos eleme – elsősorban a hagyományos, archaikus – funkcióját veszíti. A hagyományos rendszer összetartó ereje felenged, a rendezőelv, a gyógyítás szükségszerűsége új elemeket szervez egységbe. A népi orvoslás megszűnt a gyógyítás kizárólagos kiszolgálója lenni. A falusi család, a faluközösség gyógyászat szempontjából megszűnt önfenntartó lenni. Nem a meggyőződés fojtja meg az eljárásokat: a kihalt népi orvosok helyébe nem kerül utánpótlás. A felhalmozott örökölt tudást nincs aki mozgásba hozza, felélessze, alkalmazza. A tudatban így kerül egyre mélyebbre, válik az aktív tudás passzívvá, a részelemek kihullásával töredékké. Közben a modern orvostudomány helyébe lép a népinek, alkalmazott tudásanyaga minden területre kiterjed. A hagyományos népi gyógyászat nem teljesen funkcionális modell. Számos eleme létének utolsó fázisában van, csupán a tudás része, de nem alkalmazzák.

Természetesen korai volna még a paraszti gyógyászat megszűnését jósolni; ma még átalakulása, alkotóelemeinek kicserélődése folyik. A népi orvoslás szükségletet elégít ki, ez tartja fenn; hatásköre csökken, ez

korlátozza hagyományos elemeinek továbbélését. Már nem emberéletet kell megmenteni, csupán fájdalmat enyhíteni, ideiglenesen apróbb sérülést orvosolni.

Milyen változások tapinthatók ki a valóságban? A gyógyítási módok között nincs általánosan elfogadott, egységes értékrend. Szinte minden adatközlőnek van – talán itt jelentkezik az „egyéniesség” a gyógyításban – több betegségre alkalmazható „receptje”, magyarázata. Egyik adatközlő a hideg vizes borogatást ajánlja: „Ha valami fáj, vizes ruhát ke tenni rá. Törésre is. A tüdőgyulladást is megelőzi. Sebre is. A belső ütődésre is. Elállítja a belső vérzést. Külső ütődést is vizes ronggyal szítatni” (10). Másik adatközlő (16) a mozgást ajánlja: „Mozgástó indul meg a szervezet. Ha leteszem a fejemet, úgy fáj, hogy nem bírom, fe ke keljek.” A szervezetben is mozgásnak kell lennie: „Mikor nem működik a gyomor, ke dörzsölni, megindul a levegő.”

Foglalkozás vagy nemzetiség szerinti megoszlásról a faluban nem beszélhetünk. Különbségek a három nemzedék tudásában mutatkoznak. Ha nem is kimeríteni, de igyekeztem feltérképezni tudásukat. Az idős korosztály tagjai átlag 35–40, a középkorúak 40–50, a fiatalok 35–100 adatot közöltek. Nem állítható, hogy ezek a számok egy-egy korosztály teljes tudását tükröznék, pár következtetés azonban levonható belőlük. A fentebbi korosztályok sorrendjében archaikus 5–8, 6–10, illetőleg 10–16 gyógy mód. Ez az újabb összevetés a hagyományos szerkezet felbomlását mutatja. Az ifjabb nemzedék különlegességnek tekinti az elavuló eljárást; beszél róla, nyilatkozik, szembeállítja az újabbal. Tud róla, hiszen tagja a közösségnek, de nem alkalmazza. Közlékenysége így lesz állásfoglalás. Az idősebb nemzedék szintén a rá nézve semleges adatokról nyilatkozik. A közlékenység és az ismeret alkalmazása tehát fordított arányban áll.

A fiatalok figyelme, érdeklődése mindkét irányban nyitott: tudomást szereznek a hagyományról és új anyagokkal „kísérleteznek”. Szinte mindannyian ismerik az idősek által említett, ma is használatos gyógy módokat, de ezek mellé újabb tapasztalatokat sorakoztatnak: így lesz új gyógyszer a feketekávé, a kölnivíz, a motorina, így bővül egy-egy gyógynövény, táplálkozási cikk használati köre. Az ifjabb nemzedékek tudásanyagában a házilag gyógyítható betegségek száma csökken – ez a tény a társadalmi fejlődésben előre mutat.

A befogadói érzékenység az egyén környezetétől, életmódjától függ: ilyen szempontból állítható szembe két fiatal adatközlő ismeretanyaga. Amelyikük a faluban végzett el nyolc osztályt, a legtöbb (105) adatot közölte. A másik líceumot végzett, évekig élt távol a falutól: 31 adatot tudott.

Egy-egy súlyos betegség, az ezzel járó izgalom, rettegés, illetve a kezelés, valamint a halálfélelem felejthetetlen. Az emberek gyakran mesélnek el ilyen élményeiket. Az igaz történet állandó formába kristályosodik, tele van kiélezett helyzetekkel, gyakran kedélyes emlékezéssel. S ha a kidolgozottság, az érdekesség elnyeri a közösség tetszését, a történet elindul a maga önálló útján: fabuláttá válik. Lejegyezni azért is érdemes ezeket, mert egy-egy betegség naiv leírását nyújtják, vagy népi orvoslási eljárást őriznek.¹²

JEGYZETEK

¹ „Régebb nem volt rák, az emberek meghaltak, (de) nem tudták, hogy miért.”

² „Nem jó.”

³ *Boszkonyálós*, alább *boszkányitoare* és *boszkonyál*, vö. r. *bosconi*: varázsol, megront, ráolvas és *bosconitoare*: varázsló, rontó, ráolvasó asszony. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton Gyula–Péntek János–Vöö István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest 1977. 74.

⁴ *Mokány* vö.r. *mocan*: havasi román. Márton–Péntek–Vöö, i.m. 262–263.

⁵ *Frukola* vö.r. *frucolá*: egyik hűsítő italfajta gyári neve.

⁶ *Kaluger* vö.r. *călugăr*: görögkeleti vallású szerzetes, remete. Márton–Péntek–Vöö, i.m. 187.

⁷ *Szanitárszesz* vö.r. *spirt sanitar*: gyógyszerész. Első tagjáról Márton–Péntek–Vöö, i.m. 349.

⁸ *Háp, háp te kutya árpa, / Meg ne maradj te holnapra.*

⁹ *Ha asszony igézte, / Hasadjon meg a csecse, / Folyjon el a teje; / Maradjon [a beteg] olyan tiszta, / Mint a ragyogó ezüst, / Olyan jó, mint ahogy lett, / Mint ahogy megszületett, / Olyan jó, mint amit kapott; / A szent Atya adjon neki orvosságot.*

¹⁰ *Varjú, vedd a csontfogat / És adjál nekem vasból mást.*

¹¹ *Kedd a házban, / A bolhák elmennek hazulról / A kilencedik házba.*

¹² Az adatközlők alábbi jegyzékének sorszámozásában azért van néhány kihagyás, mert e tanulmányban összes adatközlőimnek nem mindenikét szólaltattam meg: 1. Özv. Albert Sándorné Keszeg Lídia, szül. 1907; 2. Albert Sándor, 1937; 3. Fehér Zoltánné Kocsis Erzsébet, 1958; 4. Fehér Zoltán, 1953; 5. özv. Keszeg Pálné Albert Eszter, 1906–1972; 6. Keszeg Albertné Kovács Gizella, 1931; 7. özv. Keszeg Vilmosné Tóth Erzsébet, 193:2; 8. Keszeg Vilmos, 1928–1979; 9. Kocsis János, 1932; 10. özv. Moldvai Györgyné Keszeg Eszter, 1899; 12. Péter Mária, 1917; 13. Rus Gheorghéné Keszeg Irén, 1951; 14. Simon János, 1913; 15. Simon Jánosné Halmágyi Anna, 1922; 16. Szász Ferenc, 1900; Szász Ilona, 1928; Szász Ferenc, 1937; Szász Ferencné Pap Jolán, 1945; 17. özv. Szász Istvánné Tökés Mária, 1892–1978; 18. özv. Tóth Károlyné Keszeg Erzsébet, 1896–1979; 21. Keszeg Dezső, 1925; 22. Soós Lajos, 1920; 23. Soós Lajosné Szabó Erzsébet, 1921; 24. özv. Kovács Kálmánné Székely Ráchel, 1896; 29. Rășilă Marinela, 1959; 30. Moldovan Victoria, 1910; 31. Gabor Rozalia, 1928; 32. Galea Anica. 1900; 33. Rus Gheorghe. 1952.

IRODALOM

Berde Károly: *A magyar nép dermatológiája*. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Bp. 1940.

Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Archaikus népi imádságok. Bp. 1976.

Hoppál Mihály: *Az „igézés”-hiedelemkör alkotóelemei*. Népi kultúra – Népi Társadalom, IV. Bp. 1970. 259–286. és *A mitológia mint jedrendszer = Jel és közösség*. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt Vilmos–Szépe György–Szerdahelyi István. (Muzeion Könyvtár.) Bp. 1976. 93–105.

Hoppál Mihály–Törő László: *Népi gyógyítás Magyarországon*. Orvostörténeti Közlemények. Supplementum 7–8. Bp. 1975. 13–176.

Kóczyán Géza–Pintér István–Szabó László: *Adatok a gyimesi csángók népi gyógyászatához*. Gyógyszerészet XIX (1975). 226–230.

Kóczyán Géza–Szabó István–Szabó László: *Kalotaszegi népgyógyászati adatok*. Gyógyszerészet XXI (1977). 5–17.

Melius Peter: *Herbárium*. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila. Bukarest 1978.

Miklós Jolánta: *A születéssel kapcsolatos népszokások Csernátonban és Ika-falván*. Aluta, X–XI. Sepsiszentgyörgy 1980. 277–286.

Miklóssy V. Vilmos: *Csiki népi sebtapaszkok = ND 1980*. 60–63.

Orient Gyula: *Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története*. Cluj–Kolozsvár 1936.

Cs. Pócs Éva: *Zagyvarékás néphite*. Népr. Közl. IX (1064). 3–4. sz.

Rác Gábor: *Népgyógyászati értékeink = Korunk Évkönyv 1979.* Romániai magyar népismeret. Kolozsvár-Napoca 1978. 151–157.

Szabó Attila–Péntek János: *Ezerjófű.* Etnobotanikai útmutató. Bukarest 1976.

Szegal, D. M.: *O nyekotorih problemah szemiotyicseszko izocsenyija mitologii = Szimpozium po sztruktornomu izucsenyiju znakovih szisztjem.* Tyieziszi dokladov. Moszkva 1962. 92–99.

XVI. századi magyar orvosi könyv. Bevezetéssel ellátva közléteszi Varjas Béla. Kolozsvár 1943.

Vajkai Aurél: *Népi orvoslás a Borsavölgyében.* Kolozsvár 1943. és *A magyar népi orvoslás kutatása.* (A Magyar Népkutatás Kézikönyve, II. 18.) Bp. 1948.

Voigt Vilmos: *Bevezetés a szemiotikába.* Bp. 1977.